

Biografie

Haar hele leven lang bleef de Joods-Duitse-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt tegen zichzelf in denken. Onlangs verschenen twee boeken die haar werk en leven totaal verschillend benaderen.

Hannah Arendt in een café in Parijs in de jaren dertig. FOTO ARENDT BLUECHER LITERARY TRUST

Hoe actueel is het werk van Hannah Arendt nog?

tekst Tanny Dobbelaar

Parijs, 1933. De lichtstad is overstroomd met berooide Joodse mannen, vrouwen en kinderen uit Duitsland en Oost-Europa. Ze zwerven over straat, zonder werkvergunning, met honger, zonder toekomst. We zouden het nu een opvangcrisis noemen.

In Parijs verblijft ook een groep gevluchte Duits-Joodse intellectuelen die wel over een netwerk beschikt en Frans spreekt. Onder hen Hannah Arendt (1906-1975), de jonge briljante filosofe die eerder met haar moeder door de Gestapo in Berlijn was opgepakt. Na hun vrijlating zijn ze hun land ontvlucht.

Filosofie staat voor Arendt gelijk aan ademen. Maar eenmaal in Parijs werkt ze non-stop voor de zionistische kinder- en jeugdorganisatie Aliyah. Die stoomt Joodse tieners klaar voor emigratie naar Palestina. Ze leren een vak en de beginselen van het Ivriet.

Sinds haar vlucht is Arendt overtuigd zionist: als Joden niet zowel

burger als Duits én Joods kunnen zijn in Europa, als hun 'assimilatie' is mislukt, dan moesten ze elders hun plek opeisen.

Een paar jaar later beseft ze dat het Britse protectoraat Palestina bepaald niet onbewoond is. In 1942 schrijft ze: 'Die hele zionistische droom, die zo mooi had kunnen zijn en door onze schuld een mengeling van utopische flauwekul en Engelse hielenlikkerij is geworden, kan in enkele weken uitgedroomd zijn'.

Amper twee jaar later veroordeelt ze het zionisme als een vorm van imperialisme, in haar essay *Zionism reconsidered*. Zo blijft Arendt haar hele leven tegen zichzelf in denken. Dat maakt haar oeuvre niet zozeer tot een samenhangende filosofie maar tot een krachtenveld, zoals filosoof Martin Jay ooit opmerkte.

In de introductie van zijn recent verschenen boek *Hannah Arendt. De biografie* vraagt Thomas Meyer zich af of Arendts werk nog steeds actueel is. Of stond ze eigenlijk tot haar knieën in de vooroordelen van haar tijd? Haar opvattingen over zwarte burger-rechtenactivisten zijn bijvoorbeeld zwaar bekritiseerd. Ook over het 'vrouwenvraagstuk' heeft ze weinig te melden. Haar focus is elders.

Toch wil Meyer bovenstaande vragen juist *niet* beantwoorden. Hij beperkt zich vooral tot de nieuwe feiten die hij in archieven vond. Hij schreef daarover een in zichzelf gekeerd, moeizaam leesbaar boek. En

hoewel hij het een intellectuele biografie noemt, ontbreken hierin Arendts centrale concepten als *amor mundi* ('liefde voor de wereld' door actie te zijn) en *nataliteit* (niet onze dood maakt ons tot mensen, maar juist onze geboorte). Onbegrijpelijk!

Thomas Meyer beperkt zich in zijn biografie tot de nieuwe feiten die hij in archieven vond

De Britse hoogleraar Lyndsey Stonebridge gaat juist veel losser om met Arendts leven en werk. In *Vrij om de wereld te veranderen* relateert ze Arendt aan hedendaagse kwesties als het migrantenvraagstuk en de diepbruine vermenging van feit en fictie in de digitale wereld. Hoe zou Arendt onze actualiteiten interpreteren?

Stonebridge gaat dus in Arendts schoenen staan. Hiermee praktiseert Stonebridge het concept van 'uitgebreide mentaliteit' dat Arendt aan haar studenten voorhield: train jezelf in het je verplaatsen in anderen ervaringen. Dit uitbreiden van je geest zal je oordeelsvermogen ver-

groten. Zo analyseert Stonebridge de opkomst van Donald Trump aan de hand van Arendts *On the Origins of Totalitarianism*. Niet voor niets steeg de verkoop van dat boek met 1000 procent in het jaar dat Trump president werd.

Simpele vergelijkingen tussen trumpisme en totalitarisme volstaan niet. Duidelijk is wel dat de politiek van Trump sporen van totalitarisme vertoont: cynisch, belust op macht, schouderophalend over het verschil tussen feit en fictie, met een sterke afkeer van iedereen die afwijkt van de standaard.

Vreemdeling zijn

Natuurlijk is Arendts politieke theorievorming diepgaand beïnvloed door haar ervaringen met het nazisme. Niemand begrijpt de regen beter dan degene die geen paraplu had en dus drijfnaat werd, schrijft Arendt. Ze weet wat het is om vreemdeling te zijn, eerst in Parijs, later in de Verenigde Staten, om stateloos te zijn (van 1938 tot 1951).

In zijn biografie geeft Meyer vooral aandacht aan Arendts Parijse tijd, waar ze zelden over sprak of schreef. Nadat de nazi's op 10 mei 1940 Frankrijk zijn binnengevallen, belandt ze met andere Duitse vluchtelingen in een vrouwenkamp.

Later ontwikkelt ze een typologie van kampen. De lichtste van deze 'vergeetgaten' (het woord staat wel in het boek van Stonebridge, niet in

Nieuwe boeken over de filosofe

Thomas Meyer
Hannah Arendt. De biografie.
Vert. W. Hansen
Atlas Contact;
400 blz. €39,99

Lyndsey Stonebridge
Vrij om de wereld te veranderen. Denken zoals Hannah Arendt anno nu.
Vert. Alexander van Kesteren
Atlas Contact;
352 blz. €29,99

dat van Meyer) is het interneringskamp waar ze toen zelf in zat. Het ultieme vergeetgat was de hel van de vernietigingskampen. Wat ze gemeen hebben is dat mensen er leven als schimmen zonder verleden en zonder toekomst. Ze kunnen opeens verdwijnen.

Ook als ze eenmaal naar de Verenigde Staten is gevlucht, blijft de Shoah een afgrond. Zo schrijft ze in een brief in 1947 dat ze niet 'over die vernietigingsfabrieken heen kan komen'. Een paar zinnen later: 'Verder ben ik heel opgewekt, omdat je nu eenmaal niets tegen je eigen vitaliteit kunt doen; en zoals God de wereld heeft geschapen bevat ze me gewoon uitstekend'.

Dat mensen bij elkaar betrokken zijn, staat centraal. Liefde en empathie maken het naakte bestaan betekenisvol. Die sociale kern van mensen heeft de filosofie al vanaf de oudheid slecht begrepen, schrijft ze. De filosofie heeft het sociale en politieke leven buiten het denken geplaatst of anders gezegd: dat maakt het denken a-sociaal en a-moreel: *weltlos*.

Zó scherp is deze analyse: je isoleert mensen als je hun sociale kern ook in je filosofie ontkent. Daarmee begint hun uitstoting uit de maatschappij – iets wat aan de basis ligt van het Europese antisemitisme, aldus Arendt.

Ijzingwekkend, nog steeds, is haar boek *Eichmann in Jeruzalem*, dat vaak wordt teruggebracht tot de

ondertitel: *de banaliteit van het kwaad*. Die samenvatting doet het boek te kort, omdat het ook een zeer precieze geschiedenis van de opkomst van de nazi's bevat.

Die geschiedenis begon met het opheffen van het onderscheid tus-

Je toont je liefde voor de wereld door weerstand te bieden aan de wereld zoals die is

sen waarheid en leugen en de creatie van tweederangsburgers. Arendt beschrijft ook nauwgezet hoe verschillend landen omgingen met de opdracht tot Jodenvervolgung. Waar Nederland behoort tot Europa's meest slaafse uitvoerders van de deportatie-voorschriften, bood Denemarken zijn Joodse inwoners expliciet bescherming. Bulgarije en Italië hebben de opdracht tot Jodenvervolgung lange tijd gesaboteerd.

Zo toont Arendt dat de geschiedenis van de Jodenvervolgung weliswaar lang en diep is, maar dat die tegelijkertijd ook anders *had kunnen* verlopen. De geschiedenis is radicaal contingent. Er zijn nog meer door

Arendt gemunte begrippen die eigenlijk een oproep zijn. Zo betekent liefde voor de wereld – *amor mundi* – niet dat je de ellende omarmt als een stoïcijn. Nee, je toont je liefde juist door weerstand te bieden aan de wereld zoals die is. Schort je oordeel niet op, maar gebruik het om onrecht aan de kaak te stellen. Het kan niet anders dan dat Arendt de huidige ellende in Gaza, Soedan, Oekraïne, Jemen en andere brandhaarden scherp had veroordeeld.

Menselijke pluraliteit

Haar 'uitgebreide mentaliteit' leidt tot inlevingsvermogen en empathie. Die staan aan de basis van een democratische politiek, waar ruimte is voor alle mogelijke ervaringen. In Arendts vocabulaire: voor menselijke pluraliteit die altijd ruimte laat voor het nieuwe.

Een actueel voorbeeld: in de VS lijkt een nieuwe sfeer te ontstaan. De nominatie van Kamala Harris maakt een ongekende energie los: haar pleidooi voor vrijheid resonanceert en doorbreekt voor velen de illusie van machteloosheid (een term van hoogleraar Jan Rotmans). Zowel republikeinen als democraten beseffen dat ze moeten kiezen vóór pluraliteit, ofwel voor democratie.

Arendt stierf in 1975 aan een hartaanval, tijdens een etenstje. Zou ze nog geleefd hebben, dan was haar liefde voor de wereld nu zeker voor even opgevlamd.